

Dr. sc. Vildana Pečenković
Mr. sc. Nermina Delić

AUTOFIKCIJA KAO NOVI VID PISANJA O SEBI

Sažetak

U savremenoj interpretativnoj praksi ograničenost pojma autobiografije se prevazilazi upotrebom termina autofikcija. Problemska pitanja na koja će se, kako na teorijskom, tako i na primjeru romana *Knjiga o Uni* autora Faruka Šehića, fokusirati ovaj rad su postupci pomoću kojih se dovodi u pitanje odnos između pisanja i života, odnos zbilje i teksta, autorova fikcionalizacija sebe, odbacivanje sveznanja i sveprisutnosti trećeg lica i ulazak u dijalog između narativnog glasa (koji pripada i ne pripada piscu) i zamišljenog čitaoca. U romanu se prepoznaju koncepcije autofikcije - novi tip pisanja o sebi.

Ključne riječi: autofikcija, autobiografija, *Knjiga o Uni*

'To sam ja i to nisam ja'

Zbog ograničenosti termina autobiografije i autobiografičnosti (jer u samoj njegovoj srži suprotstavljena su dva načela: fikcionalizacija i istinitost) u savremenoj književnoj teoriji uvodi se pojam *autofikcija*. Tvorcem termina autofikcija smatra se francuski pisac Serge Doubrovsky, a francuska književnost „kolijevkom“, dok su ga teorijski pokušali objasniti Barthes, Genette, Gasparini, Colonna i mnogi drugi. Definiranje autofikcije odgovor je koji je Doubrovsky dao na svojevrsni autobiografski sporazum Philipa Lejeunea između autora i čitatelja. U temelje ovakvog sporazuma Lejeune postavlja vezu identiteta pripovjedača, lika i autora djela. Identičnost imena između autora, pripovjedača i glavnog lika može se uspostaviti na dva načina:

1. Implicitno, na razini veze autor - pripovjedač, prilikom autobiografskog sporazuma¹
2. Na zoran način, na nivou imena koje sebi daje pripovjedač – lik u samom pripovjednom tekstu i koje je isto kao i ime autora na koricama knjige.

Potrebno je da se identičnost uspostavi barem na jedan od ta dva načina, ali se često događa da se uspostavi na oba istovremeno. Osim s pojmom autobiografije, autofikcija se prepliće i s pojmom romana u prvom licu. Odnosno, autofikcija je, kako tvrdi Serge Doubrovsky, fikcija satkana od stvarnih događaja i činjenica koje nam kroz avanturu govora prenose likovi. Prilogom u izdanju svog romana *Fils* 1977. godine Doubrovsky je postavio temelje za novi romaneskni žanr i posebnu vrstu narativne strategije, takozvane autofikcije, da bi dvije decenije fokus sa konstituiranja žanra pomjerio na narativne tehnike koje se mogu nazvati autofikcionalnim.

Njegovu dosta široko postavljenu definiciju kasnije su konkretizirali Roland Barthes i Gerard Genette koji su autofikcijom nazvali tekst u kojem je izravno potcrtana fikcionalnost stvorenog jastva, činjenicu da je tekstualno jastvo jedno fiktivno biće. „Zar ne znam“, pita se

¹ Ovaj može poprimiti dva oblika: a) upotrebu naslova koji ne ostavlja nikakve sumnje u pogledu činjenice da prvo lice upućuje na ime autora (*Povijest mog života*, *Autobiografija*, itd.); b) početni odjeljak teksta u kojem se pripovjedač ponaša kao da je autor, tako da čitatelj ne može posumnjati u činjenicu da „ja“ upućuje na ime na koricama knjige, iako se ime ne ponavlja u tekstu.

Barthes, „da u polju subjekta ne postoji označeno? Činjenica (biografska ili tekstualna) ukida se u označitelju“ (Barthes prema Dušanić 2012). Genette koristi termin autofikcija u eseju *Fikcija i dikcija*: „Ja, autor, ispričaću vam priču čiji sam junak, no koja mi se nikad nije dogodila,“ (Genette 2002: 61) Prema tome, autofikcija bi bila roman čiji se autor pretvara u neku drugu osobu i živi neki drugi život, koji u stvarnosti nije nužno (ili nije uvijek) njegov: „To sam ja i to nisam ja“. (Genette 2002: 62). Nove interpretativne strategije nude nova i drugačija čitanja i sve veće mogućnosti razumijevanja određenog teksta. Autofikcija kao novi tip pisanja o sebi, postupci pomoću kojih se dovodi u pitanje odnos između pisanja i života, odnos zbilje i teksta, život u književnosti piščevog alter ega, autorova fikcionalizacija sebe, ulazak u dijalog između narativnog glasa (koji pripada i ne pripada piscu) i zamišljenog čitaoca – samo su neka od pitanja na koja će odgovore pokušati dati ovaj rad na primjeru romana *Knjiga o Uni* autora Faruka Šehića.

Na prostoru Bosne i Hercegovine, a što je u skladu i sa društveno-političkim promjenama, uočljive su dvije faze postmodernističkih tendencija u književnosti. U prvoj fazi *jugoslovenstva*, dominantne ideološke socijalističke prakse, postmodernizam živi jedino u svijetu (meta)fikcije, dok će druga faza otvoriti granice svjetova a književnost postaje „konkurent različitim diskurzivnim praksama, političkoj, ideološkoj, etičkoj, religijskoj, historiografskoj, itd“ (Kazaz 2006: 296). Kod autora u ovoj posljednjoj fazi, osnažuje misao o kreiranju dijela semantičke mreže društva, ali isto tako i jača samosvijet o vlastitoj nemoći da u potpunosti opišu svijet oko sebe. Rezultat navednog postaje, a kako smatra Muris Bajramović (2010: 118) realizacija jednog novog, naglašenog individualiziranog diskursa. Za razliku od tradicionalno konstituiranoga cjelovitog identiteta, postmoderna pokazuje njegovo „pravo lice“ – on više nije okružen čvrstim granicama, već poprima oblik mozaika sastavljenog od fragmenata.

Naracija u romanu definirana je ratnim iskustvom koje glavnom liku Mustafi Husaru ne omogućava spoznati sopstveni identitet izložen kontinuiranoj traumi, ali mu jednako tako i ne dozvoljava potpunu asimilaciju sa matricama kolektivnog pamćenja koje profiliraju jedan sasvim novi pogled na prošlost, konstruiraju sadašnjost i određuju pravce budućnosti kolektiviteta, a samim tim određuju i pojedinačne sudbine. *Knjigu o Uni* otvara ispovijest glavnog lika koja se u hipnotičkom snu pretvara u potragu za vlastitim identitetom, potragu za istinom, odnosno potragu za načinom prevazilaženja traume uzrokovane ratom.

„Znate već da je vremenska traka između prijeratnog i poslijeratnog života pukla, diskontinuitet je trebalo premostiti. Moraću postati vremenski putnik i vratiti se unazad. Preletjeti rat, iako je to nemoguće, i nadići sopstvenu mučninu. Pronaći traku vremena i spojiti je sa ovim trenutkom sadašnjosti. Jer želim biti cjelovit, makar samo u sjećanju.“ (Šehić 2012: 21)

Pripovijedanje se premješta s idiličnih slika djetinjstva na užasne prizore rata što omogućava premrežavanje historije i imaginacije, stvarnosti i fantastičnih slika, suprotstavljanje sadašnjosti i prošlosti, prirode i kulture, ovog sada i onog nekad ja. Prevazilaženje traume moguće je jedino ostvarivanjem istinskog jastva, detektiranjem Faucaultovog „nemišljenog“ o čemu ovaj autor progovara u studiji *Riječi i stvari*:

„Mogu li tvrditi da sam ja taj život koji osjećam u sebi? (...) Ja mogu tvrditi da sam to sve i da to nisam (...) što treba da budem, ja koji mislim i koji sam svoja misao, da bih bio ono što ne mislim, da moja misao bude ono što ja nisam? (...) Nemišljeno (ma kakvo mu dali ime)

ne prebiva u čovjeku (...) ono postoji u odnosu na čovjeka, na Drugoga, brata – blizanca, koji nije rođen ni od njega ni u njemu, nego pored i istovremeno u identičnoj novosti, u neopozivom dualitetu.“ (Foucault 1971: 365 –367).

Takav dualitet osjeća i Mustafa Husar. Njegove rane podsjećaju ga na njegovo drugo lice, neko drugo *ja*: „U mojoj rani na podlaktici živi i jedan lik suprotan meni – crnopusi Gargano, garave kose i plamenih očiju, nekad zamijenimo identitete, ali se meni to ne sviđa, jer je svijet viđen kroz njegove naočale još gori i mračniji od mog.“ (Šehić 2012: 76)

Poput Stevensonovog *Dr. Jekylla and Mr. Hydea*, Gargano i Husar doživljavaju različite moduse bivanja, svjesni jedan drugog u potpunosti, sa različitim sjećanjima i različitom prošlosti. Nije se Husaru moguće odvojiti od Gargana (on je vjeran vlastitoj radikalnoj drugosti), jer se „imaginarna moć i bogatstvo dvojnika, ona u kojoj se odigrava stranost i u isti mah prisnost subjekta prema sebi samom, temelje na njegovoj nematerijalnosti, na činjenici da on jeste i ostaje fantazam“ (Bodrijar 1991: 99).

Priča o životu Mustafe Husara, inicirana je nagonom smrti, raspadom svih dotadašnjih mogućnosti i pretvaranjem realnosti u iluziju i obrnuto. Husar je u kontinuiranom stanju nelagode. Nemir i tjeskoba kondenzirani su u monolozima, ratnim slikama i evokacijama neprijatnih fizičkih i psihičkih stanja. Njegovo pripovijedanje utjelovljuje dezorijentiranost i kontinuiranu podrivenost traume koja se osvjedočava kroz „složeni odnos među instancama autora – funkcije, implicitnog autora, pripovjedača, kazivača i lika, koje su, osim međusobno, još i svaka u sebi obilježene rascjepom između pripovjedno-prikazivačkog i sudioničko-utjelovljujućeg aspekta traumatskog iskustva“ (Biti 2005: 24).

Mustafa Husar i Gargano dva su dijela fragmentiranog identiteta, dva lica jednog tijela u različitom vremenu, čime se potvrđuje i Lotmanova konstatacija da siže nastaje prelaženjem lika preko granice dva (ili više) semantičkih prostora. Ako je u klasičnoj autobiografiji izražena usmjerenost na prikazivanje stvarnoga jastva, autofikcija se koncentrira na proces tekstualne proizvodnje, dakle, na sam proces iskazivanja/pisanja i pripovjednog ustrojstva. No, uz sve nedoumice i rasprave koje izaziva tokom vremena, autofikcija je zadržala karakteristiku da je nastala u vezi sa proznim pisanjem (o sebi) i da se zadržala na polju omeđenom naročitim stilskim ili tematskim uobličavanjem romana/ fikcije. Ili, kako to pojednostavljuje Andrea Zlatar Viočić (2009: 40) autobiografija nam govori: ja pišem svoj život, a autofikcija ja živim svoje pisanje.

'Ja živim svoje pisanje'

*To sam ja – ali neki drugi lik u knjizi –
neki drugi ja* (Šehić 2013a)

Knjiga o Uni autora Faruka Šehića napisana je s pripovjedačke pozicije koja istovremeno žudi za identifikacijom i zazire od nje. Sam autor je naglasio da je riječ o autobiografskoj fikciji² jer naracija u romanu osvjedočava pretvaranje stvarnosti u imaginaciju i obrnuto. Stoga bi se, s pravom moglo reći, da je *Knjiga o Uni* autofikcija³, jer koristeći se

² *Knjiga o Uni* je „roman u kojem se spaja moja biografija i fikcija“ (Šehić 2013a)

³ Umjesto pojma autobiografski roman, često se koristi termin *autofikcija*, koji naglašava problematičnost mimetičkog statusa autobiografije. „*Autofikcijom* naziva se tekst u kojemu je izravno potcrtana fikcionalnost stvorenoga jastva, činjenica da je tekstualno jastvo jedno *fiktivno biće*. Ako je u klasičnoj autobiografiji izražena usmjerenost na prikazivanje stvarnoga jastva,

ovom terminološkom odrednicom, izbjeci će se ograničenja koja u sebi sadrži pojam autobiografija.

U tekstu *Autobiografija: teorijski izazovi*, Andrea Zlatar-Viočić navodi stajališta Paula de Mana koji tvrdi da autobiografija nije žanr ili modus, već figura čitanja ili razumijevanja koja se pojavljuje u određenom stepenu u svim tekstovima – autobiografsko tumačenje je, prema tome, recepcijska mogućnost svih tekstova. Nadalje, Zlatar-Viočić (2009: 40) ističe da je načelna razlika između De Mana i drugih teoretičara upravo u tome što ostali jedan pojam (pojam žanra) naprosto zamjenjuju drugim, zadržavajući referencijalnu ograničenost na niz već odrađene identificiranih tekstova (kanoniziranih u povijesti autobiografije), dok De Man kategoriju *autobiografskog* proširuje na mogućnost svih tekstova. Kao fikcija koju je pisac odlučio da napiše u svoje ime i imajući sebe za temu, *Knjiga o Uni* dosljedno slijedi definiciju koju je utemeljio Doubrovsky, jer jednako kako se Mustafa Husar u svijetu fikcije obračunavao sa prošlosti („Moja prošlost se popunjava, praznina svijeta se smanjuje“) tako se i Šehić (samo)spoznao kao pisac: „Zapravo, tu knjigu ja sam i počeo pisati kao bijeg od rata i stigmi kojima su me drugi obilježili. U samom procesu pisanja, međutim, tema se vratila i nametnula kao nužna. S *Knjigom o Uni* sam sazrijevao“ (Šehić 2013).

Šehićevo konstituiranje istine o životu nije tek puki automatizam svijesti i sjećanja, nego je posljedica procesa fikcionalizacije. Njegova potraga za smislom postaje ishodište odnosa pripovjedača prema junaku priče, što omogućava interakciju između onoga vani i unutra, između faksije i fikcije, priče o priči i priče o stvarnosti.

Na kraju romana, mijenja se uloga pripovjedača. Iako se ovim postupkom obrće i perspektiva pripovijedanja, ono je i dalje subjektivno, ne bitno drugačije od Husareve dotadašnje naracije. U pretposljednem poglavlju *Početak pisanja knjige* Šehić razobličava sliku svijeta fikcije:

„Riječi, stilske figurine, crtice, stvorenja kao što je bezumni Gargano, predmete, trebalo je ukrcati u stabilan brod. Brže-bolje sam otvorio fajl i počeo pisati slijedeće mahom dvostruke nazive za knjigu:

Roman o prirodi (Život na revers)

Noćni zapisi (AK-47 i njegovi meteori)

Knjiga o Uni (Balkanski requiem)

Prirodna knjiga (Nocturno za Jugoslaviju)

Kratki pojmovnik sjete (Raspao sam se na atome)

Kratki pojmovnik tuge (Knjiga od magle)

Kratki pojmovnik svega (Epitafi za mrave i guštere)

Kratki pojmovnik svijeta koji je nestao u zvižduku maglene lokomotive

Kratki pojmovnik svijeta koji je nestao u zvižduku duginog kosâ

Kratki pojmovnik vodenog svijeta (Eterični vojnici)

Kratki pojmovnik Une (Zelena knjiga)

Moralo se odnekud krenuti, a naslovi su mi se činili kao prirodan početak. Kad izabrah naziv za stabilan brod na njega ukrcah sve svoje stanovnike i krenuh nizvodno prema

autofikcija se koncentrira na proces tekstualne proizvodnje, dakle, na sam proces iskazivanja/pisanja i pripovjednog ustrojstva“ (Zlatar Viočić 2009: 40)

moru u veličanstvenu i sjajnu avanturu pisanja. Taj brod se zaista zove Knjiga o Uni.“ (Šehić 2012: 205-207)

Autorovo svjedočenje (*testimonial literature*) nalazi se tako između mimeze i dijegeze, pripovijedanja i ispovjednih refleksija, narativne rekonstrukcije identiteta prošlog i sadašnjeg, cjelovitog i fragmentarnog, sna i jave, faksije i fikcije. „Svjedočiti ne znači jednostavno pripovijedati već i obvezati se, i obvezati druge pripovijedanjem: preuzeti odgovornost – govorom – za povijest ili za istinu jednog događaja, za nešto što, po definiciji nadilazi osobno jer ima opću vrijednost i posljedice“ (Felman prema Zlatar Violić 2009: 42)

Vlastitu traumu izazvanu ratom autor prevazilazi istovremeno sa svojim glavnim junakom: „U dobrom dijelu ova knjiga jeste knjiga o svima nama. Tako je pisana da obuhvati sve ono što smo izgubili tokom, i nakon rata. Da opiše tu potragu u kojoj se nalazi svako normalno ljudsko biće, potragu za smislom, za nestalim životom, riječ je o rekonstrukciji jednog potpuno intimnog svijeta. Takvih svjetova je na stotine hiljada u našoj zemlji i šire. Moja knjiga je pokušaj da se opiše takav jedan fragment, krhotina raspadnutog svijeta emocija i opipljive, materijske stvarnosti.“ (Šehić 2013b)

Autorovo spajanje sa subjektom u romanu („teško je objasniti sebe drugima i obratno“) prati autorefleksija u kojoj se istina o nemoći subjekta koji ostaje na margini potpuno prihvata jer ni autor nije lišen sposobnosti da bude svjestan samoga sebe. Tako i roman predstavlja žudnju za uklapanjem u društvo, postajanje jednog od mnogih: „Želio sam biti poput drugih neoštećenih, uklopljen u društvo, normalan i siv“ (Šehić 2012: 75), a što se i ostvaruje na kraju romana („Stopio se sa gomilom“).

Priča koju treba ispričati razlog je što su i preobražaji pripovijedanja te promjene perspektive izmjenjivi i što se sve promjene zbivaju u istoj strukturnoj ravni, u kojoj se bez obzira na te promjene, održava automatizam ponavljanja. Prema tome, sve te promjene i ponavljanja, koje moraju imati početak i kraj, samo su drugi, onaj mogući oblik nezavršive priče, nedovršivog traženja priče, a po riječima Šehića (2013) riječ je o knjizi koja „ne može biti dovršena, kao što ne može biti dovršena sudbina svih ljudi koji su napola živjeli u onoj državi, a napola u ovim, novim državama. (...) To iskustvo je nešto što ćemo uvijek nositi sa sobom.“

Zaključak

U romanu *Knjiga o Uni* bosanskohercegovačkog autora Faruka Šehića sugestivno je artikulirano iskustvo savremene egzistencije koja se osvjedočava u procesu de/konstrukcije tradicije, povijesti, književnosti, identiteta. Pronaći sebe, pravog *ja*, sklopljenog od onog nekad i ovog sada *ja* i premostiti vremenski diskontinuitet nastao traumom rata, osnovna su pitanja sa kojima se suočava glavni lik Mustafa Husar. U romanu se prepoznaje autentično svjedočanstvo necjelovitog identiteta nastalog kao posljedica traumatičnih društvenih zbivanja. Pri/kazivati niti koje sačinjavaju identitet Mustafe Husara jednako je važno i za prezentaciju identiteta autora za kojeg pisati znači preživjeti i postojati.

Premrežavanjem relacija kroz registre različitih dijegetičkih razina (stvarnosti, iskustva, sna, fikcije, sjećanja), Šehić zaokružuje narativnu strukturu romana koja nadilazi žanrovske ali poetičke okvire modela unutar kojeg je definiran. Brojni su narativni postupci kojima se koristio: udvajanje pripovjednih razina, narušavanje granice među tim razinama, višestruki mogući završeci, uvođenje autora u naraciju, fragmentiran pripovjedni svijet, fragmentacija

identiteta... no, ključni aspekt ove narativne strukture je propitivanje fikcionalnosti svijeta teksta i njegovog odnosa prema izvanknjiževnoj stvarnosti.

I lik i autor, na koncu prestaju postojati kao odvojenost, rastapaju se u masi istoga, istodobno ostajući u fokusu naracije o vlastitom ja. I oba, svjesna nezaustavljive fragmentacije iskazuju žudnju za osobnošću, za cjelovitošću. Mustafa Husar na kraju romana postaje dio svega, pronalazi istinu u sebi i smisao kojem je težio a Faruk Šehić potvrđuje svoj identitet Pisca.⁴ Cilj koji je sebi postavio Šehić, da predstavi biografske činjenice u njihovoj autentičnosti, odgovara referencijalnoj tačnosti kao osnovnom obilježju autofikcije. Pozivajući se na stvarnost, Šehić piše na način da bi predstavio svoj život kao alogičnu činjenicu, to jest da bi ga u neku ruku preobrazio i dao mu obilježje fikcije. Fikcija u tom smislu, omogućava da se stvarnost transformira da bi se učinila prihvatljivom i da bi se smanjio jaz između jezika koji je na raspolaganju piscu i neizrecivosti iskustva (traumatično iskustvo rata).

Literatura

1. Bajramović, Muris. (2010). *Bosanskohercegovačka metaproza*. Sarajevo: Bookline.
2. Biti, Vladimir. (2005). *Doba svjedočenja*. Zagreb: Matica hrvatska.
3. Bodrijar, Žan. (1991). *Simulakrimi i simulacija*. Novi Sad: Svetovi.
4. Dubrovski, Serž. (1971). *Zašto nova kritika?*. Beograd: Srpska književna zadruga.
5. Dušanić, Dunja. (2012). „Šta je autofikcija?“, na <http://knjizevnaistorija.rs/editions/148Dusanic.pdf>
6. Genette, Genete. (2002). *Fikcija i dikcija*. Zagreb: Ceres.
7. Kazaz, Enver. (2006). „Krvavi lom društva i poetski prevrati romana“. U: *Sarajevske sveske*, No.13, str. 295 – 328.
8. Šehić, Faruk. (2012). *Knjiga o Uni*. Sarajevo: Buybook.
9. Šehić, Faruk. (2013). „Da se mene pita zabranio bih mudre misli“. U: *Novi List*, 16. 12. 2013. <http://www.transeurope-express.eu/faruk-sehic-da-se-mene-pita-zabranio-bih-mudre-misli/>
10. Šehić, Faruk. (2013a). Izjava Faruka Šehića nakon primanja nagrade Evropske Unije za literaturu 2013. godine. <http://www.euprizeliterature.eu/author/2013/faruk-sehic>.
11. Šehić, Faruk. (2013b). Knjiga o onome što smo izgubili tokom i nakon rata. <http://www.6yka.com/novost/28327/faruk-sehic-knjiga-o-onome-sto-smo-izgubili-tokom-i-nakon-rata>. 11. 6. 2014.
12. Zlatar Violić, Andrea (2009). „Autobiografija: teorijski izazovi“. *Polja*, časopis za književnost i teoriju, Kulturni centar Novog Sada, br. 459, str. 36-43

AUTOFICTION AS A NEW TYPE OF WRITING ABOUT ONESELF

Abstract

In the modern interpretative practice, the limitation of the concept of autobiography is overcome by the use of the term autofiction. In both theoretical part as well as on the example of Faruk Šehić's novel *Book about Una*, this work will focus on problematic issues regarding

⁴ Za roman *Knjiga o Uni*, Šehiću je uručeno najznačajnije regionalno književno priznanje *Meša Selimović* 2012. godine. Nagradu za književnost Evropske unije (European Union Prize for Literature), kojom se odaje priznanje najboljim novim autorima u Evropi primio je u Bruxellesu 2013. godine.

procedures that help question the relationships between writing and life, reality and text, the author's fictionalization of oneself, the rejection of omniscience and omnipresence of the third person and entering into dialogue between the narrative voice (which does and does not belong to the writer) and the imaginary reader. The concept of autofiction – the new type of writing about oneself – is recognized in the novel.

Key words: *autofiction, autobiography, Book about Una*